

Mühasibələr və mövqelər

Müzəffər Ağazadə

Əməkdar hüquqşünas

SON AMNİSTİYA AKTLARININ FƏRQLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Amnistiya sözü yunancadan tərcümədə “unutmaq”, “bağışlamaq” mənasını verir. Amnistiya cinayət hadisəsi törətmiş şəxslər barəsində dövlətin iradəsi ilə həyata keçirilən humanist tədbirdir.

Verilməsi dövlətin müstəsna səlahiyyətinə aid olan amnistiya aktı bir qayda olaraq ölkədə iqtisadi, sosial sahədə əldə olunan görkəmli nailiyyətlər, beynəlxalq aləmdə tarixi əhəmiyyət kəsb edən əlamətdar hadisələrlə bağlı dövlətin ali nümayəndəli orqanı və ya dövlət başçısı tərəfindən qəbul olunur. Görkəmli dövlət və ictimai xadimlərin yubileyləri şərəfinə amnistiya aktlarının verilməsi hallarına da təsadüf edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 95-ci maddəsinə əsasən ölkəmizdə amnistiya aktlarının qəbulu Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin səlahiyyətinə aid edilmişdir.

Respublikamızın keçmiş SSRİ-nin tərkibində olduğu 69 il ərzində Sovetlər İttifaqında cəmi 12 dəfə (1938-ci ildə 2 dəfə, 1944, 1945, 1953, 1967, 1972, 1975(2), 1979, 1982 və 1985-ci illərdə) amnistiya aktı qəbul edilmişdisə, müstəqillik əldə etdiyimiz 25 il ərzində qəbul olunan amnistiya aktlarının sayı 14-ə çatmışdır. Bu amnistiya aktlarının tətbiqi sayəsində cinayət hadisəsi törədən minlərlə şəxs cinayət məsuliyyətindən, məhkəmə hökmü ilə təyin olunan cəzaları çəkməkdən tam və ya qismən azad olunmuş, yaxud onlara təyin olunan cəzanın müddəti azadılmış yaxud cəzanın növü dəyişdirilməklə yüngüləşdirilmişdir. Bir sıra hallarda amnistiya tətbiq olunan şəxslərin məhkumluqları üzərlərindən götürülmüşdür.

Müstəqillik illərində Azərbaycanda qəbul edilən amnistiya aktları aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri tərəfindən məhkum edilmiş şəxslərə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyinin elan edilməsi münasibətilə amnistiya verilməsi haqqında - 6 noyabr 1991-ci il tarixli Qanun,
2. Azərbaycan Demokratik Respublikasının 74 illiyi münasibətilə amnistiya verilməsi haqqında - 15 iyul 1992-ci il tarixli Qanun,
3. Azərbaycan Respublikasının Gəncə şəhərində 1993-cü il 4-10 iyun hadisələrində iştirak etmiş, şəxslərə amnistiya verilməsi haqqında - 9 iyun 1993-cü il tarixli Qanun.
4. Azərbaycan Respublikası günü münasibətilə amnistiya haqqında - 22 may 1996-cı il tarixli Qərar,
5. Hərbi cinayətlər törətmiş şəxslər barəsində dövlət müstəqilliyi günü münasibətilə amnistiya haqqında - 17 oktyabr 1997-ci il tarixli Qərar,
6. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyi münasibətilə amnistiya haqqında - 12 may 1998-ci il tarixli Qərar,
7. Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü münasibətilə amnistiya haqqında - 29 dekabr 1998-ci il tarixli Qərar,
8. Avropa Şurasının 50 illiyi münasibətilə amnistiya haqqında - 10 dekabr 1999-cu il tarixli Qərar,
9. Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul edilməsi münasibətilə amnistiya haqqında - 01 fevral 2001-ci il tarixli Qərar,

10. İkinci Dünya Müharibəsində faşizm üzərində qələbənin ildönümü münasibətilə amnistiya haqqında - 06 may 2003-cü il tarixli Qərar,

11. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin xatirəsinə həsr olunmuş amnistiya haqqında - 08 may 2007-ci il tarixli Qərar,

12. Novruz bayramı münasibətilə amnistiya elan edilməsi haqqında - 17 mart 2009-cu il tarixli Qərar,

13. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi münasibətilə amnistiya elan edilməsi haqqında - 07 may 2013-cü il tarixli Qərar,

14. 28 may-Respublika Günü münasibətilə amnistiya elan edilməsi haqqında - 20 may 2016-cı il tarixli Qərar.

Amnistiya aktları ölkə Konstitusiyasına, qüvvədə olan cinayət, cinayət-prosessual və cinayət-icra qanunvericiliklərinin tələblərinə uyğun qaydada qəbul və tətbiq olunur. Bu aktlarda amnistiyanın təsiri altına düşən şəxslərin dairəsi, tətbiqi qaydaları, amnistiyayı tətbiq etməli orqanlar, onların səlahiyyət dairəsi, icra müddəti kimi hallar öz əksini tapır. Amnistiya aktlarında həmçinin bu aktların tətbiqini məhdudlaşdıran hallar sadalanır. Belə məhdudlaşdırıcı adətən törədilən cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi ilə bağlı olur və amnistiya elan olunan vaxtda dövlətin cinayət-cəza siyasətinin mahiyyətini, hansı ictimai-təhlükəli əməllərə qarşı mübarizəyə daha çox üstünlük verməsini özündə əks etdirir. Bir qayda olaraq ağır və ya xüsusilə ağır cinayət hadisələri törədən, habelə cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkərkən qəsdən cinayət törədənlər, habelə əvvəllər amnistiya və ya əfv etmə aktlarına əsasən cəzaçəkmə müəssisələrində azadlıqdan məhrum etmə cəzasını çəkməkdən azad olunmuş və yenidən qəsdən cinayət törətmiş şəxslər haqqında amnistiya aktlarının tətbiqi məhdudlaşdırılır.

Cinayət-hüquq nəzəriyyəsinə görə amnistiya müddətsizdir, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə vaxtından asılı olmayaraq amnistiya aktı **qüvvəyə minənədək cinayət törətmiş bütün şəxslər haqqında** tətbiq olunmalıdır. (Burada və bundan sonra cinayət törətmiş şəxslər dedikdə yalnız əməlləri amnistiya aktının təsiri altına düşən şəxslər nəzərdə tutulur). Həm də amnistiya aktları nəinki məhkəmədə baxılmaqda olan işlər üzrə təqsirləndirilən şəxs qismində keçən şəxslər, yaxud cəza çəkmədə olan məhkumlar barəsində, həmçinin **təhqiqat, ibtidai istintaq orqanlarının icraatlarındakı materiallar və işlər üzrə keçən şəxslər barəsində** də tətbiq olunmalıdır.

Konstitusiyanın 149-cu maddəsinə və Cinayət Məcəlləsinin (CM-nin) 10-cu maddəsinə əsasən şəxsin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, məsuliyyətini yüngülləşdirən normativ hüquqi aktların geriyə qüvvəsi vardır. Amnistiya aktları cinayət törətmiş şəxslərin vəziyyətini yaxşılaşdırmağa xidmət etdiyindən dövlət adından qəbul edilən bu akt nəinki indiki vaxtda, eləcə də **gələcək zamanda baş verən hallara da şamil edilməlidir**. (Məsələn, məhkumun əməlinin yuxarı instansiya məhkəmələri tərəfindən sonradan cinayət qanununun daha yüngül cəza nəzərdə tutulan maddəsinə tövsif edilməsi halları).

Amnistiyanın tətbiq edilməsi imperativ xarakter daşıyır, onu tətbiq edən orqanın, vəzifəli şəxsin, hətta haqqında amnistiya tətbiq edilən şəxsin iradəsindən asılı olmadan tətbiq olunmalıdır. Bu məsələdə yalnız bir halda istisnalığa yol verilir. Bu da ondan ibarətdir ki, haqqında cinayət xarakterli material və ya cinayət işi olan şəxs təhqiqat, yaxud ibtidai istintaq dövründə, habelə məhkəmədə işə baxılanadək özü barəsində amnistiya tətbiq olunmasına etiraz edərsə bu əsasla material üzrə cinayət işi başlanmasında rədd edilə, yaxud cinayət işinin icraatına xitam verilə bilməz. Belə hallarda Cinayət-Prosessual Məcəllə (CPM) ilə müəyyən edilən normalara uyğun olaraq icraat davam etdirilməli və hökmün çıxarılması ilə başa çatdırılmalıdır. Məhkəmə araşdırılması gedişində şəxsin təqsirli olması sübuta yetərsə iş üzrə ittiham hökmü çıxarılaqla o, amnistiyaya uyğun olaraq cəzadan azad edilməlidir (CM-nin 44.2.2-ci maddəsi). Qalan bütün hallarda təhqiqat, ibtidai istintaq orqanları və məhkəmələrin icraatlarında olan material üzrə cinayət işi başlanması rədd edilməli, yaxud şəxs haqqında cinayət təqibinə xitam verilməlidir.

Nəhayət amnistiya aktlarında bu aktı tətbiq edən orqanların adları və səlahiyyət dairəsi, qanuni qüvvəyə minmiş hökmlər üzrə cəza-icra orqanlarının amnistiyanı tətbiq edib yekunlaşdırma müddəti (bir qayda olaraq 3 yaxud 4 ay) müəyyən edilir. Şübhəsiz ki, məhkəmə fəaliyyətinin xarakteri (işlərə bir neçə instansiyada baxılması, şəxsin əməlinin qanunun daha yüngül cəza nəzərdə tutan maddəsinə tövsif edilə bilməsi) nəzərə alınaraq məhkəmələrin icraatlarında olan işlər üzrə belə məhdudiyətlər müəyyən edilə bilməz.

Amnistiya aktlarının mahiyyəti, müddəaları, qəbul və icra qaydaları barədə yuxarıda qeyd etdiklərimiz hüquq ədəbiyyatında, o cümlədən hüquq ensiklopediyalarında da məhz bu cür şərh edilir. Respublikamızın həm SSRİ tərkibində olduğu dövrlərdə, həm də müstəqillik dövründə 2007-ci ilə qədər qəbul olunan amnistiya aktları eyni prinsiplər əsasında qəbul və icra edilirdi. Həmin aktların normaları Konstitusiyaya müddəalarına, cinayət-prosessual normalara, sağlam düşüncəyə və nəhayət ədalət prinsipinə əsaslandığından onların müvafiq orqanlar tərəfindən təcürbədə tətbiqi hər hansı problem yaratmırdı. Lakin 08 may 2007-ci il tarixli, habelə ondan sonrakı (17 mart 2009-cu il, 07 may 2013-cü il və 20 may 2016-cı il tarixli) amnistiya aktları ilə əvvəlkilərdən ciddi surətdə fərqlənən yeni normalar meydana çıxmış, sanki belə aktların qəbulu üçün yeni konsepsiya müəyyənləşdirilmişdir. Son amnistiya aktlarına görə amnistiya bu **qanun qüvvəyə minənədək cinayət törətmiş şəxslər barəsində deyil**, yalnız qanuni **qüvvəyə mindiyi günədək qüvvəyə minmiş ittiham hökmləri ilə məhkum edilmiş şəxslər barəsində** tətbiq edilir. Bu səbəbdən də təhqiqat və ibtidai istintaq orqanları amnistiyanı tətbiq edən orqanlar sırasından xaric edilmiş, məhkəmələrin bu sahədəki səlahiyyətləri isə munimuma endirilmişdir.

Amnistiya aktları ilə müəyyən edilən yeni normalara görə təhqiqat və ibtidai istintaq orqanları heç bir halda amnistiya tətbiq edilməsi əsası ilə material üzrə cinayət işi başlamağı rədd etmək, cinayət işinin icraatına xitam vermək barədə qərar qəbul edə bilməzlər. Onlar icraatlarındakı materialları (o cümlədən məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat üzrə materialları) və cinayət işlərini hər bir halda yekunlaşdırıb məhkəməyə göndərməyə borcludurlar. Məhkəmələrin bu sahədəki fəaliyyətlərində də eyni vəziyyət yaranmışdır. Son amnistiya aktlarının normalarına görə hazırda məhkəmə instansiyalarının heç birinin icraatlarındakı materiallar və cinayət işləri üzrə amnistiya tətbiq etmək hüququ yoxdur.

Belə ki, son amnistiya aktlarına görə məhkəmələr yalnız müəyyən növ cəzaya şərti məhkum edilmiş, cəzadən şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş, yaxud CM-nin 79-cu maddəsinə müvafiq olaraq təyin edilmiş cəzanın çəkilməsi təxirə salınan şəxslər barəsində amnistiya tətbiq etmək hüququna malikdirlər, bu şərtlə ki, hökm və qərarlar **icra mərhələsində** olsun. Bundan əlavə 4 ildən artıq olmayan müddətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin cəzalarının çəkilməmiş hissəsinin 6 aydan artıq olması hallarında cəzanın həmin müddətə azaldılması da məhkəmələrin səlahiyyətinə aid edilmişdir. Bütün hallarda son amnistiya aktları ilə məhkəmələrə icraatlarında olan işlər üzrə hazırlıq iclası mərhələsində, məhkəmə baxışı başlanana qədər və məhkəmə baxışının gedişində (ittiham hökmü çıxarılan) şəxs haqqında amnistiya tətbiq etmə səlahiyyəti verilməmişdir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, SSRİ məkanında olduğumuz dövrdə, habelə müstəqillik əldə etdikdən sonra 2007-ci ilədək qəbul edilmiş amnistiya aktlarında bu aktlar onların qüvvəyə minməsinə qədər cinayət törətmiş şəxslərə aid edilirdisə, son dörd amnistiya aktları yalnız haqlarında çıxarılan hökmlər qüvvəyə minmiş şəxslərə şamil edilir. Əlbəttə, amnistiya aktının verilməsi dövlət siyasəti ilə bağlıdır və məhz kimlərin haqqında amnistiya kimi humanist tədbirin tətbiqinin məqsədə uyğun hesab edilməsi müvafiq dövlət strukturunun səlahiyyətindədir. Biz dövlətin siyasətinə, qanunverici orqanın səlahiyyətinə müdaxilə etmək fikrindən uzağıq. Lakin burada bizim fikrimizlə **qanunla və məntiqlə uzlaşmayan iki məsələyə** münasibət bildirmək bizim peşə borcumuzdur.

Amnistiya aktlarının tətbiq edilməsi şərtləri və onları tətbiq etməli orqanlarla əlaqədar məsələlər araşdırılakən məlum olur ki, əvvəla, axırıncı aktlarla müəyyən edilən normalarla cinayət-prosessual qanunun qüvvədə olan normaları arasında ziddiyət yaranmışdır. Digər tərəfdən eyni zaman kəsiyində cinayət törətmiş şəxslər dövlətin qəbul etdiyi amnistiya kimi humanist tədbirdən

bərabər surətdə yararlanmaq imkanından məhrum edilmişlər. Yeni eyni vəziyyətdə olan şəxslərdən biri haqqında amnistiya tətbiq edildiyi halda digəri haqqında müəyyən səbəblərdən tətbiq oluna bilmir. Bu isə insanların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik hüququnu pozur.

Dediklərimizi əsaslandırmağa çalışacağıq. Qüvvədə olan AR CPM-nin 39-cu maddəsinə görə amnistiya aktına əsasən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməli olması cinayət təqibini istisna edən hal olduğu üçün o, cinayət məsuliyyətindən azad olunmalıdır (39.1.12-ci maddə). Cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə hallarının mövcudluğu **cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə** imkan verir. Təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror icraat zamanı CPM-nin 39-cu maddəsində göstərilən halları aşkar etdikdə cinayət təqibinə xitam verilməsi barədə (o cümlədən cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi barədə) qərar çıxarır. (CPM-nin 40.1 və 41.1-ci maddələri).

Son illərin istintaq-məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, amnistiyanın yalnız haqlarında qanuni qüvvəyə minmiş hökmlər olan məhkumlar barəsində tətbiq edilməli olması barədəki müddəalar amnistiya aktının tətbiqi ilə əlaqədar ciddi problemlər yaratmışdır. Belə ki, CPM-nin 39, 40, 41-ci maddələri ilə müəyyən olunan normalar ləğv edilməmişdir və hazırda da qüvvədədir. Halbuki, təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror davamlı olaraq son 9 il ərzində icraatlarında olan materiallar və işlər üzrə amnistiya tətbiq etmə hüququndan məhrum edilirlərsə CPM-nin həmin maddələrlə müəyyən edilən müvafiq normalarının qanundan çıxarılması daha məntiqli idi. Çünki heç bir halda tətbiqi mümkün olmayan normaların formal olaraq qanun mətnində saxlanması haqq qazandırmaq mümkün deyil.

Bəzi hüquqşünaslar hesab edirlər ki, təhqiqat, ibtidai istintaq orqanlarının icraatlarındakı materiallar və cinayət işləri üzrə amnistiya tətbiq edə bilməmələri elə də ciddi narahatlıq yaratmamalıdır. Həmin orqanlar belə hallarda CPM ilə müəyyən edilən qaydalarda prosessual hərəkətləri davam etdirə və cinayət işini yekunlaşdırıb məhkəməyə göndərə bilər. Bundan sonra şəxs haqqında amnistiyanın tətbiq edilib-edilməməsi məsələsinin həlli məhkəmə və cəza-icra orqanlarının üzərinə düşür.

Məsələnin belə qoyuluşu vəziyyətdən çıxış yolu hesab edilə bilməz və sadəcə problemin həllindən yayınmaq məqsədi daşıyır. Çünki, əgər cinayət hadisəsi törətmiş şəxsin əməli amnistiya aktının təsiri altına düşürsə və şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs amnistiyanın tətbiqinə etiraz etmirsə CPM-nin adı çəkilən normalarının qüvvədə olduğu vaxtda təhqiqatçı, yaxud müstəntiq amnistiya tətbiq etməmək barədəki qərarını necə əsaslandırma bilər?

Fikrimizcə belə hallarda iş üzrə hökmün çıxarılmasını, ittiham hökmünün qanuni qüvvəyə minməsinə gözləməyə ehtiyac yoxdur. Qeyd etdiyimiz kimi bir tərəfdən qanuni əsas olduğu halda amnistiya tətbiq edilməməsi CPM-nin normalarına ziddir. Digər tərəfdən nəzərə almaq lazımdır ki, təhqiqat, istintaq hərəkətləri, həmçinin məhkəmə araşdırmaları müəyyən qrup dövlət qulluqçularının (əməliyyat işçiləri, təhqiqatçılar, müstəntiqlər, prokurorlar, hakimlər və s.) gərgin əməyi hesabına başa çatdırılır. Belə vəziyyətdə cinayət prosesinin tərəflərindən heç birinin marağında olmadığı səmərəsiz araşdırmaların aparılması, həmin orqanların işini daha da gərginləşdirir. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, istintaq-məhkəmə araşdırmaları bir sıra işlər üzrə həm də cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə (ekspertlərə, mütəxəssislərə, tərcüməçilərə, şahidlərə, vəkillərə) dövlət büdcəsindən vəsait ödənilməsi ilə bağlıdır.

Nəhayət, hazırki tarixi şəraitdə bir çox xarici ölkələrdə cinayət işləri üzrə məhkəmə icraatının sadələşdirilməsi istiqamətində ciddi işlər aparılır. Məsələn, bir sıra başqa ölkələrdə olduğu kimi Rusiya Federasiyasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə də konkret işlər üzrə məhkəmə qərarının qəbul edilməsinin icraatı tezləşdirən yeni qaydası müəyyən edilmişdir. RF CPM-nin 40-cı fəslinə görə təqsirləndirilən şəxs ona verilən ittihamla razılaşıqda **məhkəmə araşdırması aparmadan haqqında hökm çıxarılması barədə** vəsatət vermək hüququna malikdir. Prosessual qanunda belə vəsatətin qəbuluna mane olan norma nəzərdə tutulmadıqda vəsatət təmin olunmalıdır. Şübhəsiz ki, bu norma da cinayət icraatının sadələşdirilməsi üsullarından biri olduğu, proses iştirakçılarının hüquqlarını pozmadığı üçün təqdir edilməlidir.

Bütün bu arqumentlər də amnistiya tətbiq edilə bilən işlər üzrə səmərəsiz məhkəmə araşdırmaları aparılmasını gərəksiz edir.

Opponentlərin arqumentləri həm də ona görə əsassızdır ki, son amnistiya aktlarına görə məhkəmələr də hökmə məhkumlara hansı növ cəza təyin edilməsindən asılı olmayaraq onlar haqqında amnistiya tətbiq edə bilməzlər. Cəzaçəkmə müəssisələri üçün isə amnistiya aktlarında bu aktı tətbiq edib başa çatdırmaq üçün konkret vaxt (adətən 3-4 ay) müəyyən edilir. Müəyyən səbəblərdən amnistiyanın tətbiqinə əsas verən sənəd (qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü, yuxarı instansiya məhkəməsinin qərarı) cəzaçəkmə müəssisəsinə gec daxil olduqda həmin orqan da amnistiyanın icra müddəti ötdüyünə görə konkret şəxs haqqında amnistiya tətbiq edə bilmir. Beləliklə məhkum ondan asılı olmayan səbəblər üzündən dövlətin müəyyən etdiyi güzəştlərdən faydalanmaq imkanından məhrum olur. Məsələnin mahiyyətinə nüfuz etdikdə məlum olur ki, eyni zaman kəsiyində, yəni amnistiya aktı qüvvəyə minənədək cinayət törətmiş şəxslər amnistiya aktının tətbiqi ilə bağlı fərqli hüquqi nəticə ilə üzləşməli olurlar, yəni məhkumların bir qismi amnistiyanın təsir dairəsindən kənar qalır. Bu isə ən azı həmin şəxslərin konstitusion hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə görə hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir. Hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsinə təminat verilir (maddə 60). Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur (maddə 71). AR CM-nin 6 və CPM-nin 11-ci maddələrində də hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik hüququndan danışılır.

Son amnistiya aktları ilə müəyyən edilən normalara əməl edilməsi bəzi hallarda eyni dövrdə (məsələn, amnistiya aktı qüvvəyə minənədək) cinayət hadisəsi törətmiş şəxslərdən bir qrupunun hüquqları digərləri ilə müqayisədə pozulmasına səbəb olur. Yəni bir qrup şəxs amnistiya aktından yararlanmağa bildiyi halda, digər qrup bu imkandan məhrum olur. Buna əmin olmaqdan ötrü isə istintaq-məhkəmə təcrübəsində baş verməsi mümkün olan aşağıdakı situasiyalara diqqət yetirmək kifayətdir.

Birinci situasiya: Amnistiya aktı qüvvəyə minənədək iki şəxs ayrı-ayrılıqda CM-nin amnistiya tətbiqini məhdudlaşdırmayan maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayət hadisəsi törətmişlər və iş təhqiqat və ya istintaq orqanlarının icraatındadır. Son amnistiya aktlarının normalarına görə həmin orqanlar cinayət törətmiş şəxslərdən heç biri haqqında amnistiya tətbiq edə bilmirlər. Bu şəxslərdən biri haqqında təhqiqat və ya ibtidai istintaq hərəkətləri yekunlaşdırılmaqla cinayət işi məhkəməyə göndərilir. İşə qısa müddətdə baxılır və şəxs haqqında ittiham hökmü çıxarılır. Şübhəsiz ki, hansı növ cəzaya məruz qalmasından asılı olmayaraq şəxsin haqqında məhkəmə tərəfindən də amnistiya tətbiq olunmur. Hökm qanuni qüvvəsini aldıqdan sonra icraya yönəldilir və şəxs haqqında cəzaçəkmə müəssisəsi və ya icra məmuru tərəfindən amnistiya tətbiq olunmaqla o, cəzadan azad edilir.

Digər şəxs haqqında isə konkret səbəblərdən, (məsələn, onun xəstəliyi, xarici səfərdə olması, iş üzrə ekspertizalar keçirilməsi və s.) cinayət işi məhkəməyə gec göndərilmişdir. İşə gec baxıldığı üçün ittiham hökmü amnistiya aktının icrası üçün nəzərdə tutulan müddətdə (3-4 ay) qanuni qüvvəsini almadığından icraya yönəldilmir və təbii ki, bu şəxs haqqında amnistiya aktı tətbiq olunmur.

Deməli amnistiya aktı qəbul edilməmişdən əvvəl iki şəxsin ayrı-ayrılıqda müxtəlif cinayət hadisələri törətmələri birinci şəxsin amnistiya aktına əsasən cəzadan azad edilməsinə gətirib çıxardığı halda, digər məhkum ondan asılı olmayan səbəblərdən amnistiyadan yararlanmaq imkanından məhrum olur. Bu isə şübhəsiz ki, ikinci məhkumun konstitusion hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirilməlidir.

Eyni sözləri cinayət hadisəsini iştirakçılıqla törətmiş iki və ya daha çox şəxslər haqqında da demək olar. Yəni hadisəni birlikdə törətmiş şəxslərdən biri haqqında işin icraatı ibtidai istintaq orqanı tərəfindən dayandırıldıqda, (məsələn, ağır xəstəliyə tutulması, stasionar müalicədə olması

səbəbindən) qrupun digər üzvlərindən fərqli olaraq onun haqqında amnistiya tətbiq olunması praktiki olaraq mümkün olmayacaqdır. Çünki, bu halda da iş üzrə onun barəsində çıxarılan hökmün qanuni qüvvəyə minməsi vaxtı cəza icra orqanları tərəfindən amnistiyanın tətbiqi müddətindən kənara çıxır.

İkinci situasiya: Eyni vəziyyət cinayət işlərinin birinci instansiya məhkəməsinin icraatında olması hallarında da baş verir. Yəni məhkəmənin icraatında olan işin icraatı qanunda müəyyən edilən əsaslarla dayandırıldıqda ittiham hökmünün çıxarılması, hökmün qanuni qüvvəyə minməsi vaxtı təbii ki, gecikir. Amnistiyanın tətbiq edilməsi üçün müəyyən edilən vaxt ötdüyündən cəzaçəkmə müəssisəsində də onun haqqında amnistiya tətbiq edilməsi qeyri-mümkün olur.

Üçüncü situasiya: Amnistiya aktı qəbul edilməmişdən cinayət hadisəsi törətmiş şəxs amnistiya aktı qüvvəyə minəndən sonra məhkum edilir və şübhəsiz ki, hökm çıxarılan haqqında amnistiya tətbiq olunmur. Şəxs ittiham hökmündən narazı qaldığı üçün ondan apelyasiya şikayəti verir. Hökm qüvvədə saxlanmasına baxmayaraq apelyasiya məhkəməsi də şəxs haqqında amnistiya tətbiq edə bilmir. İş birinci instansiya məhkəməsinə qaytarılana qədər amnistiyanın tətbiqi üçün müəyyən edilən müddət bitir. Deməli icra orqanları da məhkum haqqında amnistiya aktını tətbiq etmək imkanından məhrum olur.

Belə çıxır ki, haqqında çıxarılmış ittiham hökmündən məhkumun qanunla müəyyən edilən şikayətvermə hüququndan istifadə etməsi onun ziyanına işləyir. Çünki şəxs hökmdən şikayət etməsəydi haqqında amnistiya tətbiq edilməklə cəzadan azad oluna bilərdi.

Belə anlaşılmaz situasiya zərərçəkmiş şəxs və dövlət ittihamçısının məhkuma qarşı qərəzli olmaları səbəbindən də yarana bilər. Məsələn, zərərçəkmiş və dövlət ittihamçısının hökmdən qanuni və əsaslı hesab edilməyən apelyasiya şikayəti və ya protesti vermələri də müddətin keçməsi səbəbindən məhkumun amnistiya tətbiq ediləsi şəxslər sırasından kənarda qalmasına səbəb ola bilər.

Dördüncü situasiya: Şəxs amnistiya aktının təsiri altına düşməyən cinayət əməlini törətmək üstündə məsuliyyətə alınmış və məhkum edilmişdir. Lakin Apelyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən məhkumun əməli cinayət qanununun amnistiya tətbiqinə imkan verən daha yüngül maddəsinə tövsif edilir. Belə hallarda apelyasiya instansiyası məhkəməsi amnistiya tətbiq edə bilmədiyindən məhkum apelyasiya məhkəməsinin qərarı ilə müəyyən edilən cəzanı çəkməkdə davam edir. Apelyasiya qərarının cəzaçəkmə müəssisəsinə gec çatması nəticəsində də məhkum haqqında amnistiya tətbiq oluna bilmir. Eyni vəziyyət kassasiya instansiya məhkəməsinin məhkumun əməlini CM-nin daha yüngül cəza nəzərdə tutan maddəsinə tövsif etməsi hallarında da yarana bilər.

Göründüyü kimi, təhqiqat, ibtidai istintaq və aşağı məhkəmə orqanlarının səhvi nəticəsində şəxsin əməlinin düzgün tövsif edilməməsi səbəbindən məhkumların hüquqları məhdudlaşdırıla bilər.

Son amnistiya aktlarının müvafiq orqanlar tərəfindən tətbiqi zamanı subyektiv səbəblərdən vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi ilə bağlı başqa arzu olunmaz situasiyaların yarana bilməsi halları da istisna olunmur. Məsələn, CPM-nin 48-ci maddəsinə görə cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyi təmin olunmalı, istintaq-məhkəmə araşdırmaları təhqiqatçı, müstəntiq və məhkəmə tətfindən elə müddətlərdə başlamalı və qurtarmalıdır ki, şəxslər pozulmuş hüquqlarının bərpasını həddən artıq uzun müddət gözləməli olmasınlar. Hərçənd bir sıra hallarda obyektiv və subyektiv səbəblərdən qanunun bu tələblərinə əməl etmək qeyri-mümkün olur. Bu da öz növbəsində bizim tədqiq etdiyimiz məsələyə münasibətdə cinayət törətmiş şəxslərin hüquqlarının pozulması ilə nəticələnir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, amnistiya aktlarının icrası ilə əlaqədar müəyyən edilən müddət bitdikdən sonra qüvvəyə minən hökmlər üzrə məhkumlar haqqında amnistiya aktının tətbiqinin mümkünlüyü barədə son amnistiya aktlarında hər hansı göstəriş yoxdur. Bu səbəbdən də amnistiyanın icrası üçün müəyyən edilən 3-4 aylıq müddət ötdükdən sonra heç bir halda məhkum haqqında amnistiya aktını tətbiq etmək mümkün olmur. Son amnistiya aktları ilə təhqiqat, ibtidai

istintaq orqanlarının bu aktları icra edən orqanlar sırasından tam çıxarılması, məhkəmələrin isə bu sahədəki səlahiyyətlərinin minimuma endirilməsi amnistiyanın tətbiqi sahəsində xeyli problemlər yaratmışdır.

Əlli ildən artıq müddətdə verilən amnistiya aktlarını izləyən və tətbiq edən şəxs kimi bu yazının müəllifi hesab edir ki, amnistiya aktlarının tətbiqi ilə bağlı 2007-ci ilə qədər mövcud olan qaydalar daha məntiqi olmuşdur. Yəni amnistiya aktları **haqlarında qanuni qüvvəyə minmiş hökmlər olan şəxslər barəsində deyil, amnistiya aktı qüvvəyə minən vaxta qədər cinayət hadisəsi törətmiş şəxslər barəsində** tətbiq edilməlidir. Məsələnin bu cür qoyuluşu amnistiyanın mahiyyəti və tətbiqi ilə bağlı cinayət-hüquq nəzəriyyəsinin müdəaları ilə də üst-üstə düşür. Belə olduqda həm şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər, həm də məhkumlar dövlətin həyata keçirdiyi humanist tədbirdən bərabər surətdə yararlanmaq imkanı əldə edirlər. Əvvəlki amnistiya aktlarında müəyyən edilən normalarla cinayət mühakimə icraatının bütün mərhələsində şəxs haqqında amnistiya tətbiq edilməsi mümkün olduğundan ədalət və bərabərlik prinsiplərinə daha dəqiq əməl edilirdi.

Təhqiqat və ibidai istintaq orqanlarının amnistiya aktlarını tətbiq edən orqanlar sırasına bərpa olunması isə nəinki bu sahədə cinayət-prosessual qanun normalarına dəqiq əməl edilməsinə, həmçinin həmin orqanların iş yükünün azalmasına, dövlət vəsaitinə qənaət edilməsinə də səbəb ola bilərdi.

Əminliyimizi bildirmək istəyirik ki, qanunverici orqan tərəfindən gələcəkdə amnistiya aktları qəbul edilərkən bu qeydlərimiz diqqətdən yayınmayacaqdır.